

MİLLETLERARASI UYUŞMAZLIKLARIN DİPLOMATİK YOLLAR İLE ÇÖZÜLMESİ

Prof. Dr. A. Suat BİLGE

Aralarında bir uyuşmazlık çıkan devlet ve milletlerarası kurumlar, bunları çeşitli yollara başvurarak çözerler. Uyuşmazlığa taraf olanların bu bakımdan başvurabilecekleri yollar genel olarak barış yolları, zor kullanma ve savaştır. Bunlardan barışçı yollar başlıca dostane ve mecburî usulleri kapsar. Dostane usuller de başlıca diplomatik ve siyasî çözüm usullerini kapsar.

Diplomatik çözüm usulleri değimi ile başlıca diplomatik müzakere, dostane teşebbüs, arabuluculuk, soruşturma ve uzlaşma usulleri hedef güdülür. Sayılan bu usullere diplomatik çözüm usulü denmesinin sebebi bunların diplomatik yollar ile uygulanması veya yürütülmesidir.

Milletlerarası uyuşmazlıkların diplomatik yollar ile çözülmesi usullerinin başlıca iki ortak özellikleri vardır. Birinci özellik, müzakere dışındaki diplomatik usullerin uygulanmasında uyuşmazlığa taraf olmıyan bir şahıs, devlet veya milletlerarası kurulun değişik ünvan ve yetkiler ile uyuşmazlığın çözülmesine katılmasıdır. Bu yabancı unsurun uyuşmazlığın çözülmesine katılması başarı derecesine göre uzlaşmayı sağlar. İkinci özellik diplomatik çözüm yollarının mecburî olmayışıdır. Uyuşmazlığın çözülmesine dışardan katılan üçüncü şahıs, devlet veya milletlerarası kurul bir anlaşmaya varılması için uyuşmazlığa taraf olanları bir araya getirmeye, anlaştırmaya çalışır ve hattâ onlara belli bir anlaşma teklif eder. Fakat bütün bu gayret, teşebbüs ve teklifleri kabul edip etmemek, uyuşmazlığa taraf olanların takdirine bırakılmıştır. Milletlerarası uyuşmazlıkların diplomatik yollar ile çözülmesinde karar verme yetkisi daima taraflara aittir.

1 — Diplomatik müzakere (Négociations diplomatiques, negotiation) : (1)

(1) Prof. S.L. Meray, diplomatik görüşme deyimini kullanıyor: «Devletler Hukukuna

Devletler veya milletlerarası kurullar arasında çıkan uyuşmazlıkların diplomatik yollar ile çözülmesi usullerinden en çok kullanılanı ilgili devletler veya milletlerarası kurulların uyuşmazlıklarını aralarında doğrudan doğruya müzakere etmeleridir.

İki devlet veya milletlerarası kurul arasında bir uyuşmazlık çıkınca ilk başvurulacak (2) normal usul bu uyuşmazlığı mutad diplomatik yollar ile yapılan temas ve görüşmeler ile ortadan kaldırmaktır. (3) Hattâ milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözülmesi hakkında yapılan andlaşmalarda veya diğer andlaşmaların ilgili hükümlerinin çoğunda dostane teşebbüs, arabuluculuk, soruşturma ve uzlaştırma gibi diğer yollara başvurmadan evvel tarafların ikönce aralarında müzakerede bulunmaları şart koşulur. Meselâ Türkiye ile Yunanistan arasındaki 30 Ekim 1930 tarihli İkâmet, Ticaret ve Seyresefain sözleşmesinin 35 nci maddesine göre, sözleşmenin tefsirinden çıkacak olan anlaşmazlıklarda taraflar hakeme gitmeden evvel, diplomatik müzakere yoluna başvuracaklardır. (4)

Diplomatik müzakerelere uygulanacak belli kaideler yoktur. Taraflar uyuşmazlık konusuna göre istedikleri seviye, şekil, yer ve sürede müzakerede bulunabilirler (5). Diplomatik müzakerelerin bu şekilde serbestçe ve çoğunlukla gizlilik içinde yapılması başarıya ulaşılmamasında büyük faydalar sağlar. Ancak, uyuşmazlık bu müzakere yolu ile çözülemediği takdirde, aşağıda belirtilen diğer diplomatik yollara baş vurulur. (6)

Giriş» Ankara 1959 C. II, s. 217. Bu yolla yapılan temaslar bazan yazılı olduğundan yeni Türkçe olmasa da diplomatik müzakere deyimini tercih ettik.

- (2) Bazan uyuşmazlığın daha sonraki safhalarında da diplomatik müzakere yapıldığı görülür. Meselâ Türkiye ile Yunanistan ve İngiltere arasındaki Kıbrıs uyuşmazlığı ikönce diplomatik müzakere ve arabuluculuk ile çözülememiş, fakat sonunda gene taraflar arasında Zürih ve Londra'da yapılan müzakereler ile bir anlaşmaya varılmıştır.
- (3) Bak: Z. M. Alsan, «Yeni Devletler Hukuku», Ankara 1951, C. III, s. 265; M. R. Belik, «Devletlerin harp selâhiyetlerinin tahdidi ve milletlerarası ihtilâfların sulh yolu ile halli usulleri», İstanbul 1956, s. 81.
- (4) Bak: Düstur Cilt 12, s. 146.
- (5) P. Guggenheim, müzakerelerin yazılı ve uyuşmazlığa taraf olanlar ikiden fazla ise konferans şeklinde olabileceğini belirtmektedir: «Traité de Droit International Public» Genève 1954, C. II, s. 197. Aynı serbesti için bak: Ch. Ch. Hyde, «International Law», Boston 1951 C. II, s. 1560.
- (6) Bak: İ. Lütem, «Devletler Hukuku Dersleri», Ankara 1960, II kitap, s. 296.

2 — Dostane teşebbüs (Bons offices - good offices) :

Dostane teşebbüs, aralarında bir uyuşmazlık çıkan devlet veya milletlerarası kurulların birbirleri ile müzakereye girişmeleri için üçüncü bir devlet veya milletlerarası kurulun yaptığı tekliftir. (7) Meselâ, Rusya ile Japonya arasındaki savaşa son verilmesi için Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt 1905 yılı haziranında ilgili iki devletin aralarına aracı olmadan müzakereye girişmelerini teklif etmişti. Rusya ve Japonya teklifi kabul ederek temsilcilerini Portsmouth'a göndermişler ve burada bir barış andlaşması yapmışlardır. Hollanda ile Endonezya arasındaki savaşı durdurmak için de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1947 yılı Ağustos ayında dostane teşebbüste bulunmuş ve ilgili devletler teklifi kabul etmişlerdir. (8) Türk kaynaklarında bir bilgi bulunmamasına rağmen Ch. Rousseau İngiltere ile Irak arasında çıkan uyuşmazlıkta da Türkiye ve Mısır'ın 3 Mayıs 1941 de müştereken dostane teşebbüste bulduklarını fakat tarafların bu teşebbüsü kabul etmediklerini yazmaktadır. (9)

Dostane teşebbüste bulunan devlet veya milletlerarası kurul, genel olarak uyuşmazlığa taraf olanlar arasında yapılacak müzakereye doğrudan doğruya katılmaz, sadece müzakerenin başlamasını sağlar (10). Ancak, tatbikatta dostane teşebbüsün arabuluculukla olan bu farkına her zaman riayet edilmemekte ve dostane teşebbüsün şumulü genişletilmektedir. Buna örnek olarak barışçı yollar ile çözüm hakkındaki 30 Nisan 1948 tarihli Amerikan Andlaşması gösterilmektedir. (11) Uyuşmazlığa taraf olan devlet veya Milletlerarası kurulu sadece müzakereye başlatma ilk bakışta önemsiz görülebi-

(7) Bk: Belik: z.g.es., s. 88; Z. M. Alsan, z.g.es. s. 2163; İ. Lütem, z.g.es., s. 296; S. L. Meray z.g.es. s. 219; Hyde, dostane teşebbüsün iki mansı olduğunu açıklamaktadır. Dostane teşebbüsün birinci mânası bir devletin diğeri nezdinde bir menfaatini resmî olmayan bir şekilde savunmasıdır. İkinci mâna, bir devletin diğeri arasındaki uyuşmazlığın hallini kolaylaştırmak için dostane telkinlerle gayret gösterilmesidir: «International Law,» Boston 1951 C. II, s. 1561.

(8) Bak: Oppenheim, z.g.es., s. 9; diğ. örnekler için: Ch. Rousseau, «Droit International Public», Paris 1953, s. 479.

(9) Ch. Rousseau, z.g.es., s. 479.

(10) P. Guggenheim, dostane teşebbüste bulunan devlet veya milletlerarası kurulların uyuşmazlığa taraf olanlar arasında yapılacak müzakereye katılmamakla beraber nüfuzlarını kullanabileceklerini ve tavsiyelerde bulunabileceklerini ifade etmektedir: Traité de International Public, Genève 1954 C. II, s. 201.

lir. Fakat bu teşebbüs bazı hallerde ve özellikle müzakerenin şu veya bu sebeple kesildiği hallerde çok faydalı sonuçlar verebilir. Çünkü müzakerenin kesildiği hallerde taraflardan hiçbiri ilk adımı atmak istemiyeceğinden müzakerenin başlaması, üçüncü bir devlet veya milletlerarası kurulun dostane teşebbüsleri sayesinde olabilir.

Dostane teşebbüs genel olarak uyuşmazlığa taraf olmıyan devlet veya milletlerarası kurullardan gelir. Dostane teşebbüs birden ziyade devlet veya milletlerarası kurul tarafından müştereken de yapılabilir. Meselâ Bolivya ile Paraguay arasındaki savaş, diğer altı Amerikan devletinin 1935 ve 1937 yıllarında yaptıkları dostane teşebbüs ile sona erdirilmiştir. (12)

Milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözümlmesine dair 1907 La Haye Sözleşmesinin 3. ncü maddesine göre dostane teşebbüs muhatapları tarafından hiçbir zaman dostane olmıyan bir hareket sayılamaz. Ancak, aynı Sözleşmenin 6.ncü maddesine göre dostane teşebbüs istişarî olduğundan uyuşmazlığa taraf olan devlet veya milletlerarası kurullar dostane teşebbüsü kabul edip etmemekte tamamen serbesttirler.

Dostane teşebbüs milletlerarası uyuşmazlıkların çözümlesinde sık sık başvurulan faydalı bir yoldur.

3 — Arabuluculuk (Médiation - mediation): (13)

Aralarında bir uyuşmazlık çıkan devlet veya milletlerarası kurulların bu uyuşmazlıklarını ortadan kaldırmak amacı ile üçüncü bir devlet veya milletlerarası kurulun sarfettiği gayretlere arabuluculuk denir.

Arabuluculuk, uyuşmazlığa dostane teşebbüsten daha fazla karışmayı gerektirir. Bunda arabuluculuk eden üçüncü devlet, milletlerarası kurul ve hattâ bir şahıs uyuşmazlığa taraf olan devlet veya milletlerarası kurulların yaptıkları müzakerede fiilen yer alırlar (14) ve gerektiğinde anlaşma teklif ederler.

(12) L. Oppenheim z.g.es., C. II, s. 90; Hyde, z.g.es., s. 1563.

(13) Ch. Rousseau, «Droit International Public» Paris 1953 s. 480-481; P. Guggen-

Arabuluculuk usulünde aracılığı gerek uyuşmazlığa taraf olan devlet veya milletlerarası kurullardan birisi, gerek arabulucu devlet veya milletlerarası kurul kendiliğinden teklif edebilir. Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 33 ncü maddesi gereğince Güvenlik Konseyi arabuluculuk yapabilir. NATO da Kıbrıs uyuşmazlığında, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında 1958 yılında iki defa arabuluculuk teşebbüsünde bulunmuştur. Hususi şahıslar da arabuluculuk yapabilir. Filistin'de İsrail ile Arap devletleri arasında çıkan uyuşmazlıkta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1948 yılında Kont F. Bernadotte'ü aracı tayin etmiştir.

Milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözülmesine dair 1907 La Haye Sözleşmesinin 3 üncü maddesine göre uyuşmazlığa taraf olmıyan devletlerin arabuluculuk teklifinde bulunmaya hakları vardır ve böyle bir teklifin yapılması dostluğa aykırı sayılamaz. Ancak arabuluculuğun başarılı olabilmesi için aracı devletin teklifini yaparken gizliliğe riayet etmesi ve tarafların rızalarını almadan teşebbüsünü açıklamaması faydalı olur.

Aracı devlet veya milletlerarası kurul, özel bir andlaşma yoksa uyuşmazlığa taraf olanlara arabuluculuğunu kabule zorlayamaz. Taraflar arabuluculuğu veya arabuluculuk usulüne baş vurmaya kabul edip etmemekte serbesttirler. Meselâ Yunanistan, Kıbrıs uyuşmazlığında NATO'nun 1958 yılında yaptığı arabuluculuk teşebbüsünü kabul etmemiştir. Arabuluculuk usulüne baş vurmaya için bir anlaşma varsa bu takdirde bu anlaşma hükümlerine riayet edilir. (15) Buna örnek olarak 30 Mart 1856 tarihli Paris Andlaşması gösterilebilir. Bu Andlaşmanın 8 nci maddesine göre Osmanlı devleti ile diğer âkid devletler arasında çıkacak uyuşmazlıklarda zor kullanmadan evvel ilkönce arabuluculuğa baş vurulur. Milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözülmesine dair 1907 La Haye sözleşmesinin 2 nci maddesi de şarta bağlı olarak böyle bir mecburiyet koymak istemiştir. Bu maddeye göre aralarında uyuşmazlık çıkan âkid devletler silâh kullanmadan evvel bir veya daha fazla dost devletin aracılığına başvururlar (16)

(15) Amerikan devletleri arasındaki çok taraflı aracılık sözleşmeleri için: Ch. Ch. Hyde, z.g.es., C. II, s. 1565.

(16) M. Belik, 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin andlaşmasının 24 ncü maddesinin Osmanlı devleti ile Yunanistan aralarındaki sınır düzeltmesinde anlaşamazlarsa Almanya, Fransa, Avusturya, İngiltere, İtalya ve Rusya'ya ortak aracılık yapmak hakkını verdiği örneğini gösteriyor: z.g.es., s. 100.

Arabulucu uyuşmazlığa taraf olanlar arasındaki müzakerede faal ve önemli bir rol oynar: Uyuşmazlık noktalarını azaltmaya ve tarafların karşılıklı olarak birbirlerine fedakârlıkta bulunmalarını kolaylaştırmaya çalışır. Aracı bu yolda gerekirse nüfuzunu kullanır, fakat herhangi bir zorlamaya gidemez. (17) Milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözümüne dair 1907 La Haye Sözleşmesinin 4 üncü maddesi arabulucunun görevini, karşılıklı iddiaları telif etmek ve uyuşmazlığa taraf devletler arasındaki düşmanlık hislerini yatıştırmak olarak tarif etmektedir.

Arabulucu uyuşmazlığı ortadan kaldırmak için belli bir anlaşma da teklif edebilir. Fakat arabulucu, tarafları bu anlaşmayı kabule zorlayamaz. Aksi halde aracı bir hakem gibi hareket etmiş olur ki bu aracılık usulünün mahiyetine aykırı olur. Zira bahsi geçen La Haye Sözleşmesinin 6 ncı maddesine göre arabuluculuk istişarî olup mecburî değildir. Aynı Sözleşmenin 5 nci maddesine göre arabuluculuk görevi teklif edilen anlaşmanın kabul edilmediğinin belli olduğu an sona erer.

4 — Milletlerarası Soruşturma Komisyonları (Commissions internationales d'enquête - International Commissions of Inquiry): (18)

Milletlerarası soruşturma komisyonları taraflar arasında maddi hâdiseler hakkında görüş farkından çıkan uyuşmazlıklarda bu hâdiseleri tarafsız bir şekilde inceleyerek aydınlatmak suretiyle milletlerarası uyuşmazlıkların çözülmesini kolaylaştırırlar.

Soruşturma komisyonlarının kurulması şu düşünceye dayanır: Milletlerarası uyuşmazlıklar taraflar arasında maddi hâdiseler hakkındaki görüş ayrılıklarından çıkabilir. Taraflardan birisi uyuşmazlık konusu maddi hâdiselerin bazı şartlar içinde vuku bulduğunu, diğer taraf ise aksini iddia edebilir. Bu şekildeki uyuşmazlıkların çözülmesi için soruşturma komisyonları kurulabilir. Bu komisyonlar maddî hâdiselerin gerçekte nasıl vuku bulduğunu tesbit ederler. Bu tesbit işi bir rapor ile yapılır. Bu suretle gerçek ortaya çıkacağından tarafların anlaşması kolay olur.

Milletlerarası soruşturma komisyonlarının görevleri, kuruluşları, takip edecekleri usuller, tanıkların dinlenmesi ve hazırlayacakları raporlar milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözül-

(17) P. Reuter, Droit International Public, Paris 1958, s. 288.

(18) Bak: Z. M. Alsan z.g.es., C. II, s. 269; M. Belik z.g.es., s. 104.

mesine dair 1907 La Haye Sözleşmesinin 9-35 nci maddelerinde teferruatlı bir şekilde tesbit edilmiştir. (19)

Bahsi geçen 1907 La Haye Sözleşmesinin 9 ncu maddesine göre milletlerarası soruşturma komisyonlarının görevleri maddi hâdiseleri tesbit etmekle sınırlandırılmıştır. Bu bir nevi delillerin tesbiti görevidir. Mamafih tatbikatta bazan soruşturma komisyonlarına daha geniş görevler verilerek bunların yetkilerinin arttırıldığı görülmüştür. Meselâ bazan soruşturma komisyonlarından tesbit ettikleri hâdiseler hakkında çözüm şekilleri tavsiye etmeleri de istenmiştir.

Bahsi geçen 1907 La Haye Sözleşmesinin 10 ncu maddesine göre, milletlerarası soruşturma komisyonları uyuşmazlığa taraf olanlar arasında yapılacak özel sözleşmeler ile kurulurlar. Bu özel sözleşmeler incelenecek hâdise ile komisyonun kurulma şeklini, sürüsünü, yetkilerini, çalışma yer ve dilini tesbit ederler. Özel sözleşmelerin tesbit etmediği hususlar hakkında 1907 La Haye Sözleşmesinin ilgili hükümleri uygulanır. Bu Sözleşmenin hükümlerine göre meselâ tanık ve bilirkişiler dinlenir ve gerekirse hâdise yerinde incelenir. Aynı Sözleşmeye göre soruşturma komisyonlarının çalışmaları açık değildir. Çalışmaları sonunda soruşturma komisyonları bir rapor hazırlarlar. Aynı Sözleşmenin 35 nci maddesine göre soruşturma komisyonlarının raporları uyuşmazlık konusu hâdiseyi seyri tesbit eder. Bunlar bir hakem kararı mahiyetinde değildirler. Uyuşmazlığa taraf olanlar raporun tesbit ettiği hâdisenin sonucu olarak gerekecek tutumu takipte hukukî bakımdan tamamen serbesttirler.

Milletlerarası hukuk yazarları soruşturma komisyonlarının çalışmalarına örnek olarak ilkönce Dogger Bank uyuşmazlığını gösterirler. Dogger Bank uyuşmazlığı Ekim 1904 de İngiltere ile Rusya arasında çıkmıştır. Dogger Bank, Kuzey Denizinin İngiliz balıkçılarının sık sık avlanmağa gittiği bir bölgenin adıdır. Uyuşmazlık Rus - Japon savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. Ruslar donanmalarını Japonya'ya karşı kullanmak amacı ile Uzak Doğu'ya göndermeğe karar verirler. Bu donanma 21 - 22 Ekim 1904 gece yarısı Ku-

(19) Milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözülmüne dair 1899 La Haye Sözleşmesinin XII - XIV üncü maddelerinde de milletlerarası soruşturma komisyonları hakkında hükümler vardır. Sonradan özellikle Dogger Bank

zey Denizine varır, tam Dogger Bank bölgesine gelince İngiliz balıkçı gemilerini görür ve bunları Japon savaş gemileri zannederek ateş açar ve can ve mal kaybına sebep olur. Japon gemilerinin Kuzey Denizde bulunması ilk bakışta uzak bir ihtimâl gibi gözüktürse de bu, Japon donanmasının Norveç fiyortlarında gezindiğinin bir hata eseri olarak Rus donanmasına ihbar edilmesinden ileri gelmiştir. İngiltere, Rus - Japon savaşında Japonya'nın müttefiki olmakla beraber savaşa bir Avrupa devleti karışmadığı için tarafsızlığını muhafaza ediyordu. Fakat hâdise çıkar çıkmaz, İngiliz halkoyu büyük bir tepki göstermiştir. Bu tepki karşısında Rusya, hatasını kabul etmek zorunluğunda kaldığından hâdiseyi barışçı yol ile çözmek için İngiltere ile bir anlaşmaya varmıştır. Anlaşmaya göre beş amiralden mürekkep bir soruşturma komisyonu kurulmuştur. Bu komisyondan hâdisenin tesbitinden başka muhtemel sorumluluk hakkında da mütalâa istenmiştir. Komisyon, İngiliz balıkçı gemileri arasında Japon torpitolarının bulunmadığını, dolayısıyla İngiliz balıkçı gemilerine açılan ateşin haksız olduğunu ve bundan Rus filosu kumandanı Amiral Rojdestvensky'nin sorumlu olduğunu tesbit etmiştir. Bu tesbitten sonra Rusya İngiltere'ye 65 bin Sterlin tazminat ödemiştir. (20)

1912 Türk - İtalyan savaşı sırasında da bir İtalyan savaş gemisi tarafından 25 Ocak 1912 de yaklanan Tavignano adlı Fransız gemisinin Tunus karasuları içinde yakalanıp yakalanmadığı Fransa ile İtalya arasında bir uyuşmazlık konusu olmuştur. Bu uyuşmazlığı ortadan kaldırmak için bir soruşturma komisyonu kurulmuş, fakat taraflar sonradan 2 Mayıs 1913 de bir anlaşmaya vardıklarından komisyonun raporu yayınlanmamıştır. (21)

Milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözümlenmesine dair olan 1907 La Haye Sözleşmesinde tesbit edilenden farklı olmakla beraber soruşturma komisyonları usulüne Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler tarafından sık sık başvurulmuştur. Mesele, Birinci Dünya Savaşından sonra Finlandiya ile İsveç arasında Aaland adalarının aidiyeti hakkında çıkan uyuşmazlık, Milletler Cemiyeti Konseyine götürülmüş ve Konsey de 20 Eylül 1920 de bir soruşturma komisyonu tayin etmiştir. Bu komisyon uyuşmazlık yerine giderek ada halkının Finlandiya'ya mı, yoksa İsveç'e mi bağlanmak istediğini tesbit etmiştir. Konsey, komisyondan tesbit

ettiği bu maddi hâdisenin ortaya koyduğu sonuçlar hakkında da mütalâa istemiştir. Konsey soruşturma komisyonunun hazırladığı rapor üzerine tavsiyelerde bulunmuş ve bunlar Finlandiya ve İsveç tarafından kabul edilmiştir. Bu tavsiyelere göre, Aaland, askerî olmaktan çıkarılarak Finlandiya'nın egemenliği altında bırakılmış ve büyük çoğunluğu İsveçli olan ada halkına özel bir statü tanınmıştır.

Birinci Dünya Savaşından sonra İngiltere ile aramızda çıkan Musul uyuşmazlığında da Milletler Cemiyeti Konseyi 30 Eylül 1924 ve 24 Eylül 1925 de Türkiye ile Irak arasındaki sınırın tesbitinde dayanılacak verileri toplamak, yani Türk çoğunluğunun oturduğu bölgeleri tesbit etmek üzere iki soruşturma komisyonu kurmuştur. Komisyonlar mahallinde yaptıkları incelemelerden sonra hazırladıkları raporda coğrafi, tarihî sebepler ve Musul halkının arzu ve eğilimleri bakımından Türkiye'yi haklı bulmakla beraber siyasî ve iktisadî düşünceler ile Musul'un Irak'ta kalmasını tavsiye etmişlerdir. Türkiye o zamanki siyasi durumu dolayısıyla raporun tavsiyelerini İngiltere ile yaptığı 5 Haziran 1926 tarihli andlaşma ile kabul etmek zorunda kalmıştır. (22) Yunanistan ile Bulgaristan arasında çıkan Demirkapı sınır uyuşmazlığında da Konsey 29 Ekim 1925 de bir soruşturma Komisyonunun kurulmasına karar vermiştir.

Irak uçaklarının 1962 de Türkiye'nin güney batısında Rubarik jandarına kıtasının bulunduğu bölgeye iki bomba atmaları ve makineli tüfek ateşi açmaları ve müteakip gün de sınırlarımızı ihlâl etmeleri üzerine devriye gezen Türk uçakları 16 Ağustos 1962 sabahı sınırlarımızı aşan Irak uçaklarına ateş açmışlar ve bir Irak uçağı mecburî iniş yapmış ve bu inişte bir Irak pilotu ölmüştür. Türkiye Dışişleri Bakanlığı 25/8/1962 de yayınladığı bir bildiride Türk sınırlarının ihlâl edilip edilmediğinin ve Irak uçaklarına Türk sınırları içinde ateş açılıp açılmadığının tesbiti için tarafsız bir soruşturma heyetinin kurulmasını teklif etmiştir. Irak bu teklife cevap vermemiştir.

Birleşmiş Milletler Teşkilâtının kurulmasından sonra da birçok soruşturma komisyonları teşkil edilmiştir. Meselâ İsrail ile Araplar arasında çıkan uyuşmazlığı ortadan kaldırmak için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 15 Mayıs 1947 de geniş yetkilere sahip bir soruş-

(22) Bak: Zeki Mesud Alsan, z.g.es., C. II, s. 151 ve A. Şükrü Esmer, Siyasi Tarih,

turma komisyonu kurmuştur. Genel Kurul bu komisyonun verdiği rapor üzerine 29 Kasım 1947 de Filistin'in taksimini kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler, İkinci Dünya Savaşından sonra Yunanistan'da başgösteren iç düzensizlik ve bu memleketin bağımsızlık ve bütünlüğünün tahdit edilmesi üzerine 19 Aralık 1946 ve 21 Ekim 1947 tarihlerinde iki soruşturma komisyonu kurarak durumu mahallinde incelemiştir. Endonezya ile Hollanda arasındaki vuruşmaya son verilmesine nezaret etmek üzere Güvenlik Konseyince de 25 Ağustos 1947 de bir soruşturma komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları sonucu olarak 17 Ocak 1948 de Renville anlaşması imza edilmiştir. (23)

Milletlerarası soruşturma komisyonları tatbikatta şimdiye kadar faydalı sonuçlara varmış ve birçok uyuşmazlığın çözülmesini kolaylaştırmıştır. (24)

Milletlerarası soruşturma komisyonları usulüne baş vurmaya mecburî hale koymak isteyen bazı devletler aralarında 1913-1914 yıllarında, bu eğilime öncülük eden Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı W. J. Bryan'ın adı verilen otuz kadar anlaşma yapmışlardır. (25) Bu anlaşmalar, hükümleri farklı olmakla beraber ortak özellikler gösterirler. (26) Bu özelliklerden en başta geleni taraf devletlerin diplomatik müzakerelerle çözemedikleri bütün uyuşmazlıklarını soruşturma yapmak ve rapor hazırlamak üzere daimî bir milletlerarası soruşturma komisyonuna vermeyi ve komisyon raporunu tamamlamadan zor kullanmamayı kabul etmeleridir. Bahis konusu anlaşmalar beş yıl süreli olup sona erdirilmedikçe yenilenirler. Daimî soruşturma komisyonları genel olarak beş üyelidir. Taraflar kendi uyrukları ve üçüncü devletler uyruklarından ikişer üye seçerler. Beşinci üye iki tarafın anlaşması ile üçüncü bir devlet uyrukları arasından seçilir. Aksine anlaşma olmadıkça soruşturma komisyonları raporlarını bir yıl içinde tamamlarlar. Taraflar bu komisyonların raporlarını aldıktan sonra uygun gördükleri şekilde hareket ederler.

Sayılan özellikleri taşıyan Bryan anlaşmaları milletlerarası soruşturma komisyonlarından başlıca üç bakımdan farklıdırlar.

(23) Ch. Rousseau, z.g.es., s. 486.

(24) Ch. Rousseau soruşturma usulünün başarısızlığa uğradığı uyuşmazlıkları sayarak bu kanaata katılmaz görünmektedir. z.g.es., s. 484.

(25) Bk: M. Belik, z.g.es., s. 109; İ. Lütem, z.g.es., s. 303.

Şeref ve hayatî menfaatleri ilgilendiren uyuşmazlıklar da Bryan andlaşmalarının şumulüne girer. Bryan andlaşmalarının öngördüğü komisyonlar uyuşmazlığın çıkmasından evvel kurulur. Nihayet Bryan andlaşmaları ile kurulan komisyonların raporları yayınlanmadan taraflar zor kullanamazlar.

5 — Uzlaştırma (Conciliation) :

Uzlaşma, aralarında uyuşmazlık çıkan devlet veya milletlerarası kurulların uyuşmazlık konusu maddi hâdiseleri soruşturma ile aydınlatacak ve hal suretleri tavsiye edecek bir komisyon vasıtasıyla aralarındaki uyuşmazlığı çözmeleridir. (27)

Uzlaştırma komisyonları tarihî gelişme itibariyle soruşturma komisyonlarından çıkmışlar ve görevleri arasına soruşturmadan başka arabuluculuğu da almışlardır. (28) Uzlaştırma komisyonları tatbikatta I.nci Dünya Savaşından sonra görülmüşlerdir. Bu savaşı takip eden devrede devletler arasında iki ve çok taraflı (29) birçok uzlaştırma andlaşmaları aktedilmiştir. (30) Bu suretle milletlerarası uyuşmazlıkların hallinde Milletler Cemiyeti içindeki politik usule paralel olarak politik olmıyan bir usul tesis edilmek istenmiştir. (31)

Uzlaştırma komisyonlarının, çözülmesine görevlendirildikleri konulara göre, yetkileri birçok şekillerde tesbit edilmektedir. Rousseau uzlaştırma komisyonlarını, bunları kuran andlaşmaları inceleyerek beş tipe ayırmıştır. İskandinav tipi denilen birincisi, bütün uyuşmazlıklara bakmaya yetkili olan uzlaştırma komisyonlarıdır. Polonya tipi denilen ikincisi, bütün uyuşmazlıklar için uzlaştırmayı ilk merhale olarak öngören uzlaştırma usulüdür. Bu usulde taraflar uzlaştırma ile bir anlaşmaya varamazlarsa hakeme giderler. Alman tipi denilen üçüncüsü, sadece siyasî uyuşmazlıklara bakan uzlaştırma usulüdür. Bu tipe göre hukukî uyuşmazlıklar

(27) Bak: M. Belik, z.g.es., s. 113; Z. M. Alsan, z.g.es., s. II, s. 271; İ. Lütem z.g.es., s. 305; S. L. Meray, z.g.es., s. 225.

(28) Tarafsız bir şekilde vakıaları aydınlatan bir komisyonun tarafların anlaşması için sonuçlara varacağı ve tavsiyelerde bulunabileceği düşünülmüştür: Ch. Ch. Hyde, International Law, Boston 1951, C. II, s. 1572.

(29) Bak: Ch. Rousseau, Droit International Public 1953, s. 486.

(30) Bak: Ch. Rousseau, Droit International Public 1953, s. 486.

(31) P. Guggenheim, Traité de Droit International Public, Genève, 1954, C. II, s. 206.

hakem ile çözümlür. İsviçre tipi denilen dördüncüsü, uzlaştırma ile adlî tesviyeyi birleştiren usuldür. Bunlardan başka uzlaştırma, hakemlik ve adlî tesviyeyi birleştiren bir beşinci tip daha vardır. (32) Türkiye'nin diğer devletler ile akdettiği uzlaştırma andlaşmaları bu son tipe yaklaşmakla beraber daima aynı tip uzlaştırma usulü öngörülmemiştir. Meselâ, Türkiye ile Bulgaristan arasında 9/3/1929 tarihinde imza edilen ve 1458 sayılı kanunla onaylanan tarafsızlık, Uzlaşma, Adlî Tesviye ve Hakem Andlaşmasının (33) 3 üncü maddesine göre siyasi veya hukukî olsun her türlü uyuşmazlıklar uzlaştırma usulü ile çözümlenir. Türkiye'nin diğer bazı andlaşmalarında uzlaştırma usulü sadece siyasi veya hukukî uyuşmazlıklara uygulanır. Meselâ, Türkiye ile İsviçre arasında 9/12/1928 tarihinde imzalanan ve 1457 sayılı kanunla onaylanan Uzlaştırma, Adlî Tesviye ve Hakemlik andlaşmasını (34) değiştiren 1/1/1933 tarihli protokol (35) uzlaştırma usulünü daha ziyade hukukî uyuşmazlıklara inhisar ettirmiştir. Bundan başka Türkiye'nin akdettiği uzlaştırma andlaşmalarına ekseriya uzlaştırma usulünün uygulanmasından evvel uyuşmazlığın diplomatik yollar ile ortadan kaldırılması şartı konmuştur. Uzlaştırmaya ancak uyuşmazlık diplomatik yollar ile ortadan kaldırılmazsa başvurulur. Bu takdirde ekseriya sadece bir tarafın isteği ile uzlaştırma usulü uygulanabilir, yani uzlaştırmaya başvurma mecburidir. Mamafih bu halde dahi uzlaştırma usulüne başvurmanın ihtiyarî olduğunu öngören andlaşmalar vardır. (36)

Yapılan uzlaştırma andlaşmalarında bazı konular uzlaştırma usulü dışında tutulur. (37) Uzlaştırma dışında bırakılan uyuşmazlıklar egemenlik, hayatî menfaatler ve millî yetki ile ilgili konulardır. Meselâ, Türkiye ile İtalya arasında 24/3/1950 tarihinde imzalanan ve 5679 sayılı kanunla onaylanan Dostluk, Uzlaştırma ve Adlî Tesviye andlaşmasının (38) 3 üncü maddesi millî yetki ve egemenliği ilgilendiren uyuşmazlıkları uzlaştırma usulü dışında bırakmıştır.

(32) Bak: Ch. Rousseau, z.g.es., s. 486.

(33) Bak: Düstur, C. 10, s. 1439.

(34) Bak: Düstur, s. 10, s. 1429.

(35) Bak: Düstur, c. 15, s. 1322.

(36) Bak: Guggenheim, z.g.es., s. 215.

(37) Bak: Guggenheim, z.g.es., s. 211.

(38) Bak: Düstur, C. 31, s. 2228.

Uzlaştırma usulünde bu maksatla kurulan komisyonlar başlıca iki hedefe yöneltilmiş çalışmalarda bulunurlar. Evvelâ, uyuşmazlığın çıktığı maddî hâdise veya vâkıaları tesbit ederler. Bununla uyuşmazlık konusu objektif olarak ortaya çıkacağı için uyuşmazlığa taraf olanların anlaşmaları kolaylaştırılmış olur. Bundan sonra komisyon uyuşmazlığa çözüm şekilleri arar ve bunları da rapor veya tutanağında tesbit eder. Bu çözüm şekillerinin tesbitinde komisyon milletlerarası hukukun müsbet kaideleri ile bağlı değildir. (39) Uzlaştırma komisyonlarının görevleri hakkında Türkiye ile İtalya arasında 24/3/1950 tarihinde imzalanan Dostluk, Uzlaştırma ve Adlî Tesviye anlaşmasınının 10 uncu maddesi örnek olarak zikredilebilir. Bu maddeye göre uzlaştırma komisyonunun görevi «ihtilâflı meseleleri tavzih etmek, bu maksatla faydalı bilgileri toplamak ve âkidleri uzlaştırmaya gayret etmek» tir.

Uzlaştırma usulünü uygulayacak komisyonlar daimî veya özel olmaktadır. Uyuşmazlık çıkmadan evvel belli bir süre için kurulanlara daimî komisyon denmektedir. Uzlaştırma komisyonları tek sayılı olmak üzere ekseriya üç veya beş komiser veya üyeden kurulmaktadır. (40) Meselâ, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki 9/3/1929 tarihli Tarafsızlık, Uzlaşma, Adlî Tesviye ve Hakem anlaşmasınının 13 ncü maddesi üç üyeli ve üç yıl süreli daimî bir uzlaştırma komisyonu öngörmüştür. Taraflar birer komiser tayin ederler ve tarafsız devletler uyrukları arasından bir başkan seçerler. Bu hususta bir anlaşmaya varılamazsa aynı anlaşmanının 15 nci maddesine göre bu tayinleri İsviçre Konfederasyonunun Başkanı yapar. Genel olarak, taraflar kendi komiserlerini değiştirebilirler. Belli bir konuda uzmanlık isteyen uyuşmazlıklarda taraflar uzmanlarından faydalanmak için kendi komiserlerini değiştirirler veya münhasıran bir uyuşmazlık için ilâve komiser tayin ederler. Meselâ, Türkiye ile İsviçre arasındaki 9/12/1928 tarihli Uzlaştırma, Adlî Tesviye ve Hakemlik anlaşmasınının 3 ncü maddesi taraflara her uyuşmazlık için birer ilâve komiser tayin etme hakkını tanımaktadır.

Özel uzlaştırma komisyonları uyuşmazlık çıktıktan sonra yalnız o uyuşmazlık için kurulan komisyonlardır. Bunlar da genel olarak daimî komisyonların kuruluşlarında uygulanan kaidelere göre kurulurlar.

(39) Bak: Guggenheim: z.g.es., s. 211.

(40) Bak: Ch. Ch. Hyde, z.g.es., s. 1575.

Taraflar uzlaştırma komisyonlarının önünde tayin edecekleri ajanları vasıtasıyla temsil edilirler. Bu ajanlara müşavir veya uzmanlar yardım edebilirler.

Genel olarak, uzlaştırma komisyonlarının müzakereleri gizli yapılır. Sadece taraflar açık oturumda dinlenir. Uzlaştırma andlaşmalarında usul bakımından ekseriya tamamlayıcı hükümler için uyuşmazlıkların barışçı yollar ile çözülmesine dair olan 18 Ekim 1907 tarihli La Haye Sözleşmesinin III ncü bölümüne atıfta bulunulur. (41)

Uzlaştırma komisyonlarının raporları veya tutanakları ve bunlarda teklif edilen çözüm yolları tarafları bağlamaz, yani taraflar bunlara riayet etmiye hukuken mecbur değildirler. Uzlaştırma komisyonlarının bu bağlayıcı olmama yönleri Türkiye ile İsviçre arasındaki 9/12/1928 tarihli Uzlaştırma, Adlî Tesviye ve Hakemlik andlaşmasının 5 nci maddesinde şöyle ifade edilmiştir: Uzlaştırma komisyonunun gerek hâdiseleri izah gerek hukukî mülahazaları hakem kararı mahiyetinde değildir.

Uzlaştırma komisyonlarının rapor veya tutanaklarında teklif ettikleri çözüm şekilleri taraflarca kabul edilirse bunlar uygulanır. Ancak bu çözüm şekilleri tarafların anayasası gibi değiştirilmesi güç mevzuatları dolayısıyla uygulanamazsa uzlaştırma komisyonu muhik bir tazminat verilmesini de teklif edebilir. Türkiye ile İtalya arasındaki 24/3/1950 tarihli Dostluk, Uzlaştırma ve Adlî Tesviye andlaşmasının 20 nci maddesi bu yolda bir hüküm öngörmüştür.

Birinci Dünya Savaşından sonra devletler arasında bir çok uzlaştırma andlaşmaları akdedilmiş olmasına rağmen tatbikatta bu andlaşmalar ile kurulan uzlaştırma komisyonlarına nadiren başvurulmuştur. (42).

(41) Bu kaideler soruşturma komisyonlarına ait olup kıyasen uygulanırlar.

(42) Bak. I. O. ...